

VU Research Portal

Over het recht op de smart city

Gali, Maša

published in

Justitiële Verkenningen
2020

DOI (link to publisher)

[10.5553/JV/016758502020046003007](https://doi.org/10.5553/JV/016758502020046003007)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Gali, M. (2020). Over het recht op de smart city. *Justitiële Verkenningen*, 46(3), 82-96.
<https://doi.org/10.5553/JV/016758502020046003007>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Over het recht op de smart city

Maša Galič*

Bijna elke stad ter wereld neemt tegenwoordig initiatieven voor een *smart city*. Deze initiatieven zijn er in vele vormen, maar een smart city probeert over het algemeen het stadsleven te verbeteren door de toepassing van digitale technologieën op het beheer en de levering van stadsdiensten en -infrastructuren en voor het oplossen van stedelijke problemen (Kitchin e.a. 2019). Technologie wordt zodoende gezien als een oplossing voor een keur aan stedelijke problemen, variërend van verkeersopstoppingen, hoge gasemissies en veiligheid tot de toenemende behoefte aan economische concurrentie tussen steden.

Smart city-technologieën – de gegevens die ze vastleggen en de analyses die erop worden toegepast – kunnen echter aanzienlijke negatieve directe en indirecte gevolgen hebben voor het dagelijks leven van mensen (Kitchin 2016). Hoewel initiatieven voor *smart cities* beweren gericht te zijn op burgers, zijn er verschillende verontrustende aspecten van de manier waarop burgerschap en sociale relaties binnen smart cities tot stand komen. Zo is er bijvoorbeeld kritiek op smart cities omdat zij prioriteit geven aan technologische oplossingen voor sociale en stedelijke problemen vanuit het perspectief van bedrijven en staten, in plaats van de lokale gemeenschappen te dienen – wat Morozov (2013) ‘technologisch solutionisme’ noemt. Met de nadruk op digitale technologie zouden zij ook een groot aantal gemarginaliseerde burgers uitsluiten van de mogelijkheid om deel te nemen aan de smart city en slechts zelden de problemen van sociale verschillen in bestaande steden aanpakken (Datta 2018). De smart city creëert dus nieuwe of bijkomende uitdagingen voor de mogelijkheid voor alle stadsbewoners om ten volle te kunnen genieten van het stedelijk leven met al zijn diensten en voordelen, en om rechtstreeks deel te nemen aan het beheer van de steden – met andere woorden, aan het recht op de stad (*the right to the city*). De kracht en de ideologie

* Dr. M. Galič is als onderzoeker verbonden aan het Tilburg Institute for Law, Technology and Society (TILTS) van de Universiteit Tilburg.

van smart city-technologieën verdienen dan ook aandacht door de bijzondere lens van de filosoof en socioloog Henri Lefebvre (1901-1991) en zijn recht op de stad.

In dit artikel beschrijf ik eerst de historische context waarbinnen Lefebvre het concept recht op de stad verwoordde. Vervolgens onderzoek ik hoe dit concept kan bijdragen aan het vormgeven van de smart city op een wijze die de emancipatie en zelfbeschikking van alle burgers ten goede komt, en niet slechts van een handjevol geselecteerde bevolkingsgroepen. Aan de hand van literatuur gebaseerd op empirisch onderzoek naar smart cities schets ik twee belangrijke manieren waarop mensen het recht op de smart city wordt ontzegd: door het wegnemen van verschil en conflicten en door een gebrek aan participatie. Ten slotte onderzoek ik of het recht op de stad een fundamenteel principe van smart city-ontwikkelingen kan worden, en zo ja, hoe. Ik schets twee manieren waarop dat (misschien) mogelijk is: door een 'recht op informatie produceren' en grassrootsinitiatieven.

Lefebvres recht op de stad

Hoewel het recht op de stad een direct begrijpelijke en tot de verbeelding sprekende slogan is, is het tegelijkertijd een theoretisch complexe en provocerende formulering, die een arena van strijd beschrijft in plaats van een precies politiek programma (Purcell 2002).¹ Lefebvres oorspronkelijke verwoording van het recht verdient daarom een zekere uitleg.

Lefebvre ontwikkelde de notie van het recht op de stad in de tweede helft van de jaren zestig, in een specifieke stedelijke en politieke context: het was de tijd waarin een technocratische centrale overheid grote volkshuisvestingscomplexen bouwde aan de rand van grote Franse steden, om vervolgens de arbeidersklasse en migranten naar deze nieuwgebouwde buitenwijken te *deporter*en (Busquet 2019). De 'centraliteit' van de stad is dan ook een sleutelbegrip in het denken van Lefebvre. Door middel van centraliteit verwijst hij naar de rol van het historische centrum – met zijn monumenten, pleinen en straten –

1 Volgens Purcell (2002, p. 100) gaan de meeste onderzoekers niet diep in op Lefebvres oorspronkelijke idee van het recht op de stad. Onderzoekers passen meestal de gedachten van Lefebvre aan en herschikken deze in overeenstemming met hun eigen benadering van de oneerlijke dimensies van de stedelijke ruimte (zie bijv. Harvey 2008; Mitchell 2003).

als plaats van feest, vermaak en ontmoeting. Dit soort activiteiten maken van de stad een 'oeuvre', een collectieve creatie van de samenleving, die op haar beurt tegemoetkomt aan de behoeften van haar burgers om bijeen te komen, elkaar te ontmoeten en te ontspannen (Lefebvre 1996). Deze centraliteit moet verrassing, het onverwachte, ontmoeting en verschil mogelijk maken; een rijkdom aan 'sociaal kapitaal', zoals Jane Jacobs (2011) het zou zeggen. Met andere woorden, de centrale openbare ruimte van de stad is belangrijk omdat ze – ook in termen van fysieke ruimte – de gelegenheid biedt voor sociale interactie tussen mensen die elkaar niet of nauwelijks kennen en hiermee een samenleving mogelijk maakt.

Recht op verschil

Dit hangt nauw samen met het 'recht op verschil', een recht dat Lefebvre in 1970 aan het recht op de stad heeft toegevoegd (Lefebvre 1970). Een recht op verschil is een recht om een andere stad te creëren, die bestaat uit verschillen in levensstijl en levenswijze. Het creëert een inclusieve ruimte, waar 'verschillen elkaar ontmoeten, erkennen en verkennen, en elkaar bevestigen of opheffen' (Lefebvre 1996). De stad als oeuvre is een open sociale omgeving die vermenging en ontmoetingen tussen mensen van verschillende klassen, rassen, leeftijden, religies, ideologieën en culturen aanmoedigt, met als doel om diversiteit aangenaam of op zijn minst hanteerbaar te maken. Terwijl codes en conventies die het gedrag in de openbare ruimte informeel reguleren op een repressieve manier kunnen werken – en sociale verscheidenheid verstikken in plaats van mogelijk maken –, zorgen de openheid van de toegang en de flexibiliteit van het gebruik van de openbare ruimte (bijvoorbeeld het park en het plein, de buurt, de bar en het café) voor een vloeiend verloop van de onderhandelingen tussen personen en groepen. Het recht op de stad wordt zo een bolwerk tegen de standaardisering en uniformering van de ruimte en het dagelijks leven. In de praktijk resulteert het recht op verschil in een mate van wanorde en dissensus. Dit weerklinkt in de visie van Sennett op wanorde (*disorder*; 1992), die stelt dat er een niveau van wanorde en diversiteit in de stad nodig is, omdat het ons dwingt om ons met 'het andere' bezig te houden, om over de eigen gedefinieerde grenzen van het zelf heen te gaan. In die zin zijn publieke ruimtes ook belangrijke plekken van politiek, waar potentiële vijandelijkheden onschade-

lijk gemaakt kunnen worden door de mogelijkheid te bieden om antagonisme om te zetten in ‘agonisme’ (Mouffe 2014). Volgens Mouffe (2014, p. 125) wordt er te veel nadruk gelegd op consensus, gekoppeld aan een afkeer van confrontatie, en leidt dit ‘tot apathie en onvrede met politieke participatie’. Een goed functionerende democratie vraagt dus om een confrontatie van democratische politieke standpunten.

De stad als ‘oeuvre’

Volgens Lefebvre waren de (Franse) steden in de jaren zestig geen *oeuvres* meer, maar louter *producten*, puur ontworpen voor functionele doeleinden. Het gevolg was een strikte ruimteverdeling bedoeld voor wonen, werken, reizen en het verzorgen van lichaam en geest. De stedelijke ruimte werd zo ‘een product om te consumeren en te verhandelen zoals elk ander’ (Busquet 2019, p. 2). Het recht op de stad van Lefebvre betekent in deze context het recht van de inwoners om zich hun dagelijks leven als stadsbewoners toe te eigenen en een fundamenteel mensenrecht in de samenleving. Burgers moeten niet alleen het recht hebben om de ruimte te bezetten en te gebruiken, maar ook het recht om die ruimte vorm te geven volgens de behoeften van de inwoners. Het recht op de stad omvat dus ook het recht van bewoners en andere stadsbewoners om deel te nemen aan stedenbouwkundige projecten en politieke beslissingen. Participatie betekent hier dat de inwoners steeds meer zelf de productie van de stedelijke ruimte gaan beheren – wat Lefebvre *autogestion* noemde (soms vertaald als zelfbeheer), zoals *commons*- en grassrootsinitiatieven. Lefebvre betreurde toen al dat participatie vaak wordt ingeroepen in de stadspolitiek, maar zelden serieus wordt beoefend (Busquet 2019). We kunnen dus drie brede thema’s van de stad als oeuvre herkennen: het is open en flexibel (in termen van toegang en gebruik), divers (in termen van een niveau van verschil en conflict) en participatief (in relatie tot zelfmanagement van de productie van de stedelijke ruimte). In die zin is het recht op de stad ook niet één enkel recht, maar een veelheid aan rechten, waaronder een recht op het centrum, een recht op participatie en een recht op verschil. Eigenlijk zouden we moeten spreken van een geheel van rechten, ‘een complexiteit, waarin elk van deze delen deel uitmaakt van één geheel’ (Marcuse 2010, p. 193) – een van deze rechten bemachtigen betekent nog niet het recht op de stad

hebben. Zo heeft een dakloze in Rotterdam het recht op de stad niet bemachtigd als ze op een parkbank in het centrum mag slapen. De kernbelofte van het recht op de stad is veeleer dat alle stadsbewoners recht hebben op volwaardige participatie aan het stedelijk leven als gelijken (Iveson & Fincher 2011).

Tot slot moet worden opgemerkt dat het recht op de stad van Lefebvre een morele claim, een ideaal en een revolutionaire strategie is, in plaats van een institutioneel recht. Het is geen institutioneel recht, maar iets dat wordt beoefend door de routines van het dagelijkse stadsleven uit te voeren. Lefebvre verzette zich specifiek tegen het inlijsten van het recht op de stad als een wettelijk recht, omdat hij het zag als een middel om zowel de staatsmacht als het juridisch individualisme te betwisten door de transformatie van de stedelijke ruimte en de instellingen die haar besturen. Volgens Lefebvre kan het recht op de stad pas worden verwezenlijkt nadat het kapitalistische systeem en het private eigendom dat eraan ten grondslag ligt, zijn afgeschaft (Busquet 2019).

The smart city in tegenstelling tot het recht op de stad

Smart cities beloven een grote verscheidenheid aan lokale stedelijke en maatschappelijke problemen op te lossen en dit op een burgergerichte manier te doen. Ze worden ook vaak gezien als een kans om een nieuwe relatie tussen burgers en stadsbestuur te bewerkstelligen, door burgers betere toegang te geven tot informatie over de stad en haar bestuursprocessen en door sterk participatieve instrumenten in te zetten om veranderingen aan te brengen in de manier waarop de stad wordt bestuurd (Willis & Aurigi 2017, p. 194). Onderzoek heeft echter aangetoond dat smart city-projecten in de praktijk gericht zijn op *one-size-fits-all* technologische oplossingen vanuit het perspectief van staten en bedrijven (bijvoorbeeld Willis 2019; Kitchin e.a. 2019; Vanolo 2014). De tijd dat smart city-onderzoek en -debat werden gedomineerd door een ongebreideld optimisme en technologisch determinisme is ruimschoots voorbij (Engelbert e.a. 2019, p. 347).

Op basis van de wijdverbreide academische kritiek op smart cities als grondig neoliberale en technocratische benaderingen van de vormgeving van het stadsleven zien we dat er verschillende manieren zijn waarop smart cities het recht op de stad ondermijnen. Bijvoorbeeld,

als ruimtes die gericht zijn op consumptie, zoals winkel- en uitgaansgebieden, bevorderen smart cities de uitsluiting van personen uit de openbare ruimte, meestal gericht op de armen, daklozen, rondhangende jongeren en andere soorten ‘ongewensten’, die worden geïdentificeerd door middel van data-analyse; dat wil zeggen via onzichtbare en ondoorzichtige netwerken die zijn ontwikkeld en worden uitgevoerd door bedrijven, zoals IBM of Google (Galič 2019). In deze paragraaf schets ik twee andere belangrijke manieren waarop smart cities in schril contrast staan met Lefebvres recht op de stad: door het uitbannen van verschil en conflicten en door een gebrek aan participatie.

Eliminatie van verschil en conflicten voor economische doeleinden

Smart cities beloven een veilige en ordelijke stad te creëren, dat wil zeggen een risicovrije omgeving zonder verschil en conflicten. Door de uitgebreide inbedding van digitale technologie in de stadsarchitectuur worden steden getransformeerd tot instrumenten voor het vastleggen van gegevens. Deze gegevens geven vervolgens inzicht in persoonlijke interesses, voorkeuren, verlangens, emotionele toestanden, gewoonten, enzovoort. Zo zouden smart cities zich ontwikkelen tot grote laboratoria, waar de vraag wordt gesteld: hoe kan het gedrag van mensen voorspelbaar en van buitenaf controleerbaar worden gemaakt? In het De-escalate-project (onderdeel van Stratumseind 2.0 en het Stratumseind Living Lab in Eindhoven) was het bijvoorbeeld de bedoeling om ‘geëscaleerd gedrag’ op de uitgaansstraat te de-escaleren door middel van ‘dynamische lichtscenario’s’ in de openbare ruimte. Met andere woorden, het doel was om meer ‘sociaal’ en minder agressief gedrag te bevorderen, met name door het gebruik van licht in relatie tot aandacht en (zelf)bewustwording. Het begrip ‘geëscaleerd gedrag’ werd echter zeer breed opgevat en verwijst naar alle soorten gedrag van personen die op de een of andere manier hun zelfbeheersing verliezen, waaronder schreeuwen, agressief worden of andere gedragsgrenzen overschrijden die een persoon anders niet zou overschrijden (De Kort 2014, p. 10). In de praktijk zou dit betekenen dat de Stratumseind-uitgaansbuurt wordt omgevormd tot een strak gecontroleerde plek, waar weinig ruimte is om dronken te worden, fouten te maken en plezier te hebben; met andere woorden, het zou resulteren in het elimineren van een belangrijk deel van het ‘idee’ van het nachtleven zelf (Chatterton & Hollands 2003). Maar niet alleen het

uitgaansleven, ook het stadsleven in het algemeen vraagt om opwinding en een beetje gevaar, in plaats van volledig voorspelbare uitkomsten. Als men niet geconfronteerd wordt met verschillende delen van het sociale leven, ook met de delen die ons verontrusten (bijvoorbeeld het zien van verslaafden of daklozen), kunnen personen geïsoleerd raken in hun eigen culturele of ideologische bubbels. Smart city-projecten waarbij de gedragsregels te strak zijn vastgelegd, om ordelijk en veilig te zijn, zijn een voorbeeld van de homogeniserende en standaardiserende tendensen van smart cities, die zowel de geestdrift als de onenigheid kunnen beperken (Galič 2019). Daarnaast worden de psychologische triggers in De-escalate gebruikt om een efficiënt en consumptiegericht ruimtegebruik te stimuleren (Schuilenburg & Peeters 2018). Consumptie verwijst hier naar de consumptie van dranken, vooral alcoholische dranken (grote Nederlandse of multinationale brouwerijen zijn namelijk partij in het Stratumseind 2.0-project). Het gedrag van mensen wordt dus zowel omwille van de veiligheid als – of bovendien – omwille van de winst (geprobeerd te) beïnvloed(en). Projecten als De-escalate creëren dus plaatsen waarbij het gebruik (d.w.z. de productie) van openbare ruimte ondergeschikt wordt gemaakt aan economische belangen.

Gebrek aan participatie

Ten slotte maakt de manier waarop de meeste initiatieven voor slimme steden functioneren, met inbegrip van de initiatieven die door supranationale instellingen zoals de Europese Unie (EU) worden gefinancierd, geen zinvolle participatie van de burgers mogelijk. Zelfs wanneer het de bedoeling is om met burgers samen te werken in door burgers geleide, bottom-up projecten met sociale impact, bestaan er veel structurele obstakels. Cardullo en Kitchin (2019) hebben laten zien hoe het mechanisme voor de toewijzing van middelen binnen het EU-kader ertoe leidt dat burgers een grotendeels passieve rol spelen. Een consortium van meerdere belanghebbenden moet namelijk financiering aanvragen met een projectvoorstel dat al ontworpen is om specifieke resultaten te leveren. Bijgevolg gaan de belanghebbenden pas met de lokale gemeenschappen in gesprek nadat de financiering is toegekend, zodat de focus, de doelstellingen en de oplossingen worden vastgesteld voordat met de suggesties van de burgers rekening kan worden gehouden. Dit resulteert in een geringe betrokkenheid

van burgers, geworteld in 'tokenism' (informereren of consulteren met feedback, zie Arnstein 1969), of simpelweg de niet-deelname van burgers, en leidt tot een zwakke burgerautonomie (Cardullo & Kitchin 2019; Maas e.a. 2017). Zo was bijvoorbeeld het Lighthouse-project (gevestigd in het Verenigd Koninkrijk) gericht op het verminderen van de gasuitstoot in een stadscentrum door alleen elektrische auto's daar toe te laten. De burgers stelden deze oplossing echter ter discussie en pleitten voor maatregelen die het totale aantal auto's in de stad zouden verminderen en de groene zones zouden vergroten. Hun inbreng kon echter niet worden uitgevoerd of serieus worden overwogen door het institutionele gebrek aan flexibiliteit in dergelijke projecten. Bovendien zou een dergelijke niet-technische oplossing die geen nieuwe mogelijkheden voor de markt creëert, waarschijnlijk niet interessant zijn voor de betrokken actoren in slimme steden (die hierin een gevestigd economisch belang hebben) of zelfs in aanmerking komen voor EU-financiering voor slimme steden.

Smart cities compliceren ook burgerparticipatie vanwege de afhankelijkheid van digitale technologie. Burgers die op de een of andere manier wel deelnemen aan de smart city-agenda komen meestal uit goed opgeleide en technologisch onderlegde groepen, zoals studenten, IT-professionals, activisten of ambtenaren (Engelbert e.a. 2019). Voor mensen in de marge is er weinig ruimte om deel te nemen in de smart city, laat staan om deze ter discussie te stellen. Sommige gemeenschappen missen namelijk de technische vaardigheden, de toegang, de economische mogelijkheden en het begrip van het belang van technologie om zichzelf te versterken, hetzij als individu, hetzij als collectief. Zoals Vanolo (2014) het formuleerde, is er 'weinig ruimte voor de technologisch analfabeten, de armen en, in het algemeen, voor degenen die gemarginaliseerd zijn door het slimme stadsdiscours'. Smart cities dragen zo bij aan een gebrek aan participatie van degenen die aantoonbaar het meest zouden moeten profiteren van de initiatieven van smart cities: de armen en gemarginaliseerde groepen in de steden.

Deelname aan de smart city betekent dus over het algemeen deelname van de uitgekozenen die worden uitgenodigd om oplossingen aan te dragen voor praktische kwesties van de lokale implementatie van de al gekozen technologische 'oplossing'. De burgers worden zeker niet aangemoedigd om initiatieven te formuleren of te leiden of om communautaire projecten voor te stellen, of om een politiek debat

te herformuleren (in de zin van de lefebvreaanse *autogestion*). In de praktijk is burgerparticipatie vaak synoniem met ‘keuze’ in de markt, waarbij de burger wordt opgevat als ‘gebruiker’, die de diensten selecteert die hij op de markt van de aanbieders wil kopen, en een ‘dataprodukt’, dat gegevens creëert door gebruik te maken van smart city-technologieën, waar bedrijven vervolgens waarde aan kunnen ontleenen.

Toch een ‘right to the smart city’?

Na deze korte analyse zien we dat de logica van smart cities in veel opzichten haaks staat op de idealen van het recht op de stad. Smart cities proberen over het algemeen nette, voorspelbare en gestandaardiseerde ruimtes en relaties te creëren, waar burgers vooral gestuurd, aangespoord en gecontroleerd moeten worden, allemaal in naam van economisering en economische voordelen. Als er sprake is van burgerbetrokkenheid, is dat beperkt tot de vorm van een deelnemer, tester of speler die feedback of suggesties geeft, in plaats van dat hij een voorsteller, medeschepper, besluitvormer of leider is (Kitchin e.a. 2019). Is het desondanks mogelijk om de arena van de besluitvorming in slimme steden te herijken – althans tot op zekere hoogte – in lijn met een soort *right to the smart city* (recht op de slimme stad)? Ik stel dat het mogelijk is, maar dat het een grote herziening van het begrip smart city en de manier waarop het wordt uitgevoerd vereist. Ik stel twee mogelijke trajecten voor die kunnen leiden tot een meer open, flexibele, diverse en participatieve smart city.

In de eerste plaats moet er kritisch worden gekeken naar de manier waarop mensen kunnen deelnemen aan smart city-initiatieven. Burgers moeten een directe rol spelen in zowel het ontwerp en de ontwikkeling als het bestuur van smart city-projecten. Het blijft echter onduidelijk wat dit precies betekent in de context van de smart city, waar technologie doordringt in de stad, zowel door fysieke inbedding (bijvoorbeeld het plaatsen van sensoren op palen) als door abstracte representaties (bijvoorbeeld online digitale kaarten). In de eerste plaats lijkt het recht op de stad te vereisen dat burgers het recht hebben op toegang tot de verzamelde gegevens en ook tot informatie over de soorten gegevensanalyses die daarop worden uitgevoerd. Bovendien moet voor burgers duidelijk zijn voor welke doeleinden gegevens

worden verzameld. Maar het recht op de stad lijkt nog verder te gaan en zich ook uit te strekken tot het recht om informatie te *produceren* (Lefebvre 2014). Binnen bestaande smart cities zijn burgers meestal slechts indirect producent van gegevens, omdat de locatie, gewoontes, emoties, verlangens enzovoort *van hen* worden vastgelegd, vaak op ondoorzichtige wijze en voor doeleinden die hun niet bekend zijn. In het beste geval fungeren burgers als ‘sensorknooppunten’ (Gabrys 2014), waarbij de burger een verzamelaar of informatieverstrekker is namens stadsbesturen met vooropgestelde doelen (bijvoorbeeld mensen die vervuilingssensoren dragen als ze door de stad rijden of fietsen om vervuilingsskaarten van de stad te maken).

Het recht om informatie te produceren impliceert bovendien de noodzaak voor burgers om de informatie die zij produceren te herbestemmen (*re-appropriate*) en zelf te beheren (in termen van *autogestion*), en dit op een manier die zowel plezierig als duurzaam is (Shaw & Graham 2017). Dit is vergelijkbaar met het begrip ‘technologische soevereiniteit’, ofwel het vermogen van burgers om inspraak uit te oefenen en mede te bepalen hoe de technologische infrastructuur om hen heen werkt en welke doelen deze dient (Morozov & Bria 2018). Anastasiu (2019, p. 245) suggereert dat het revolutionaire idee van Lefebvre een geleidelijke herovering van de stedelijke technologie van de bedrijven naar het gedeelde eigendom van de burgers impliceert, waarbij de productie en het beheer van deze technologieën worden overgenomen en dus stapsgewijs wordt toegewerkt naar het wegvallen van de technologie-monopolies. Dit vereist transparantie over de gebruikte algoritmen en – gezien het toenemende gebruik van *machine learning* – over het soort gegevens dat wordt gebruikt om deze nieuwe technologieën te trainen (Anastasiu 2019, p. 245). Deelname aan het herbestemmen en beheren van informatie op deze manier zal echter gemakkelijker zijn voor mensen met een hoger opleidingsniveau en technologische vaardigheden. Om deze herbestemming van de informatieproductie op een meer inclusieve manier te laten functioneren, zouden grassroots- en *commons*-initiatieven moeten worden opgezet die gemarginaliseerde gemeenschappen in staat stellen om met behulp van niet-digitale middelen te participeren in de informatieproductie. Aan de ene kant kunnen deze gemeenschappen zo een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van technologie en het bepalen van de te bereiken doelen. Aan de andere kant kan er zo ook ruimte komen voor projecten die niet gericht zijn op (digitale)

technologie en die proberen de lokale sociale problemen – zoals geïdentificeerd door de inwoners zelf – aan te pakken. Ten tweede moet dus de smart city de *commons*² en andere *grassroots* stedelijke initiatieven volledig omarmen – in feite als een ‘hoofdprioriteit’ stellen (Lefebvre 2014, p. 205) – zodat de ruimte kan worden gebruikt voor verschillende (niet-bedoelde) doeleinden, waarbij de burger vooropstaat. Het kan gaan om tuinbouw, woning- en retailcoöperaties, *flash mobbing* en andere shocktactieken, sociale economie en ruilhandel, kraken, subculturele praktijken zoals graffiti/straatkunst, skateboarden, enzovoort. Zoals Iveson (2013) het uitdrukt, is het recht op de stad een kwestie van het bouwen van ‘steden in de stad’, door zowel nieuwe vormen van gezag uit te roepen op basis van een vooronderstelling van gelijkheid van stadsbewoners als nieuwe manieren te vinden om een meningsverschil tussen deze concurrerende gezagsvormen in scène te zetten. Het gaat er hier niet om dergelijke initiatieven aan de basis volledig te institutionaliseren; het gaat erom het informele bestaan ervan mogelijk te maken en te bevorderen, want alleen informele activiteiten laten het stadsleven tot bloei komen. Dergelijke informele bottom-up initiatieven bloeien al in vele delen van de wereld, ook in Europa, en komen tegemoet aan kleine en lokale behoeften waaraan de markteconomie en de staatsmacht niet kunnen of niet willen voldoen (zie bijvoorbeeld Bollier & Helfrich 2019).

Conclusie

In dit artikel heb ik smart cities onderzocht vanuit het perspectief van Lefebvres recht op de stad (*right to the city*) om de smart city op emancipatorische wijze te informeren en te herschikken. Volgens Lefebvre is een stad die het recht op de stad mogelijk maakt, een stad die open en flexibel is (in termen van toegang en gebruik), divers (in termen van een niveau van verschil en conflict) en participatief (in relatie tot de productie van de stedelijke ruimte). Naar aanleiding van deze hoofdthema's heb ik de scherpe tegenstelling tussen slimme stadsinitiatieven en Lefebvres recht op de stad op twee manieren geschetst: door het wegwerken van verschil en conflict in de naam van economisering en economische voordelen, en door een gebrek aan participa-

2 Hulpbronnen die gebruikt mogen worden door alle leden van een groep of samenleving.

tie. In deze redeneertrant lijkt de kans dat het recht op de stad een basisprincipe van smart city-initiatieven wordt, niet groot.

Toch ben ik van mening dat er wel degelijk kansen zijn voor een meer open, diverse en participatieve smart city, mits aan twee voorwaarden wordt voldaan.

Ten eerste zouden burgers de productie en het beheer van smart city-technologieën moeten overnemen (het recht op informatie produceren). Dat is mogelijk als zij toegang krijgen tot en inspraak hebben in de ontwikkeling en het gebruik van algoritmen door bedrijven. Ten tweede moeten *commons*- en andere soorten grassrootsinitiatieven waarbij burgers het voortouw nemen als een hoofdprioriteit van de smart city worden aangemerkt. Hier biedt Barcelona een optimistisch voorbeeld van een vooruitstrevende smart city die onlangs het begrip 'technologische soevereiniteit' heeft overgenomen als een nieuwe vorm van burgerschap. In de smart city van Barcelona is er sprake van een verbintenis om gebruik te maken van open-sourcetechnologieën en om de eigendom van en de controle over de gegevensinfrastructuur te behouden, terwijl de toegang voor de burgers wordt gegarandeerd (Kitchin e.a. 2019). Naast experimenten die burgers met technologie verbinden, zijn er ook experimenten met een universeel basisinkomen en vormen van huurprijscontrole. Als zodanig is Barcelona begonnen met het verschuiven van de creatie en de controle van de (smart) city van de bedrijven en de staat naar burgers en gemeenschappen, burgerbewegingen en sociale (in plaats van technologische) innovatie. Deze visie deelt de revolutionaire en utopische geest van de oorspronkelijke articulatie van Lefebvre. Het kan dus nog lang duren voordat zo'n recht op de smart city wordt bereikt (als dat ooit gebeurt), maar dat betekent niet dat we ons er niet voor moeten uitspreken.

Literatuur

Anastasiu 2019

I. Anastasiu, 'Unpacking the smart city through the lens of the right to the city. A taxonomy as a way forward in participatory city-making', in: M. de Lange & M. de Waal (red.), *The hackable city. Digital media and collaborative city-making in the network society*, Singapore: Springer 2019, p. 239-260.

Arnstein 1969

S.R. Arnstein, 'A ladder of citizen participation', *Journal of the American Planning Association* (35) 1969, afl. 4, p. 216-224.

Bollier & Helfrich 2019

D. Bollier & S. Helfrich, *Free, fair and alive. The insurgent power of the commons*, Gabriola Island: New Society Publishers 2019.

Busquet 2019

G. Busquet, 'Right to the city', in: A. Orum (red.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of urban and regional studies*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons 2019, p. 1-9.

Cardullo & Kitchin 2019

P. Cardullo & R. Kitchin, 'Smart urbanism and smart citizenship. The neoliberal logic of "citizen-focused" smart cities in Europe', *Environment and Planning C: Politics and Space* (37) 2019, afl. 5, p. 1-18.

Chatterton & Hollands 2003

P. Chatterton & R. Hollands, *Urban nightscapes. Youth cultures, pleasure spaces and corporate power*, Londen: Routledge 2003.

Datta 2018

A. Datta, 'The digital turn in post-colonial urbanism. Smart citizenship in the making of India's 100 smart cities', *Transactions of the Institute of British Geographers* 2018, p. 405-419.

Engelbert e.a. 2019

J. Engelbert, L. van Zoonen & F. Hirzalla, 'Excluding citizens from the European smart city. The discourse practices of pursuing and granting smartness', *Technological Forecasting & Social Change* (142) 2019, p. 347-353.

Gabrys 2014

J. Gabrys, 'Programming environments: Environmentality and citizen sensing in the smart city', *Environment and Planning D: Society and Space* (32) 2014, afl. 1, p. 30-48.

Galič 2019

M. Galič, *Surveillance and privacy in smart cities and living labs. Conceptualising privacy 'for' public space* (diss. Tilburg), Rotterdam: Optima Grafische Communicatie 2019.

Harvey 2008

D. Harvey, 'The right to the city', *New Left Review* (53) 2008, p. 23-40.

Iveson 2013

K. Iveson, 'Cities within the city. Do-it-yourself urbanism and the right to the city', *International Journal of Urban and Regional Research* (37) 2013, afl. 3, p. 941-956.

Iveson & Fincher 2011

K. Iveson & R. Fincher, "'Just diversity" in the city of difference', in: G. Bridge & S. Watson (red.), *The new Blackwell companion to the city*, Oxford: Blackwell 2011, p. 407-418.

Jacobs 2011

J. Jacobs, *The death and life of great American cities*, New York: Modern Library 2011.

Kitchin 2016

R. Kitchin, 'The ethics of smart cities and urban science', *Philosophical Transactions A* (374) 2016, p. 1-15.

Kitchin e.a. 2019

R. Kitchin, P. Cardullo & C. Di Felicianantonio, 'Citizenship, justice, and the right to the smart city', in: P. Cardullo, C. Di Felicianantonio e.a. (red.), *The right to the smart city*, Bingley: Emerald Publishing Limited 2019, p. 1-24.

De Kort 2014

Y. de Kort, 'Spotlight on aggression', *Intelligent Lighting Institute* (1) 2014, p. 10-11.

Lefebvre 1970

H. Lefebvre, *Le manifeste différentialiste* [*The differentialist manifesto*], Parijs: Gallimard 1970.

Lefebvre 1996

H. Lefebvre, *Writings on cities*, Cambridge: Blackwell 1996.

Lefebvre 2014

H. Lefebvre, 'Dissolving city, planetary metamorphosis', *Environment and Planning D: Society and Space* (32) 2014, p. 203-205.

Maas e.a. 2017

T. Maas, J. van den Broek & J. Deuten, *Living labs in Nederland: van open testfaciliteit tot levend lab*, Den Haag: Rathenau Instituut 2017.

Marcuse 2010

P. Marcuse, 'From critical urban theory to the right to the city', *City* (13) 2010, afl. 2-3, p. 185-197.

Mitchell 2003

D. Mitchell, *The right to the city. Social justice and the fight for public space*, New York: The Guilford Press 2003.

Morozov 2013

E. Morozov, *To save everything, click here. The folly of technological solutionism*, New York: PublicAffairs 2013.

Morozov & Bria 2018

E. Morozov & F. Bria, *Rethinking the smart city. Democratizing urban technology*, New York: Rosa Luxemburg Stiftung 2018.

Mouffe 2014

C. Mouffe, 'For an agonistic public sphere', in: L. Tonder & L. Thomassen (red.), *Radical democracy. Politics between abundance and lack*, Manchester: Manchester University Press 2014, p. 123-132.

Purcell 2002

M. Purcell, 'Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant', *Geographical Journal* (58) 2002, p. 99-108.

Schuilenburg & Peeters 2018

M. Schuilenburg & R. Peeters, 'Smart cities and the architecture of security. Pastoral power and the scripted design of public space', *City, Territory and Architecture* (5) 2018, afl. 13, p. 2-19.

Sennett 1992

R. Sennett, *The uses of disorder: Personal identity and city life*, New York: Norton 1992.

Shaw & Graham 2017

J. Shaw & M. Graham, 'An informational right to the city? Code, content, control, and the urbanization of information', *Antipode* (49) 2017, afl. 4, p. 907-927.

Vanolo 2014

A. Vanolo, 'Smartmentality: The smart city as disciplinary strategy', *Urban Studies* (51) 2014, afl. 5, p. 883-898.

Willis 2019

C. Willis, 'Whose right to the smart city?', in: P. Cardullo, C. Di Felicianantonio e.a. (red.), *The right to the smart city*, Bingley: Emerald Publishing Limited 2019, p. 27-41.

Willis & Aurigi 2017

C. Willis & A. Aurigi, *Digital and smart cities*, Londen: Routledge 2017.